

διαλεκτικαὶ ἀκρότητες εἰς ἃς οἱ συλλογισμοὶ οὗτοι ἐξικνοῦνται, προφανεῖς εἰσιν. Εἶνε ὡς νὰ λογικεύηται τις ὡς ἐξῆς: „Τὸ σύμπαν ἢ ἐν αἰτιώδει ἐξελίσσεται ἀλληλουχία καὶ ἁρμονικὸν κατὰ ταῦτα ὑπάρχει ἢ τέλεον ἀπροσδιορίστως καὶ συμπτωματικῶς χωρεῖ καὶ ἐν χάωδει, κατ' ἀκολουθίαν, εὐρίσκειται καταστάσει. Ἄλλὰ μὴν τὸ δεύτερον οὐδαμῶς ν' ἀληθεύη δύναται διὰ τούτους ἢ ἐκείνους τοὺς λόγους. Ἄρα τὸ σύμπαν ἐν αἰτιώδει ἐξελίσσεται ἀλληλουχία”. Βεβαίως ὁ συλλογισμὸς οὗτος ἄψογος λογικῶς ἐστὶ, διότι ἡ διαλεκτικὴ οὐδὲν ἕτερον, ἐκτὸς τῶν ἀναφερομένων δύο ἐνδεχομένων ἐν τῇ μείζονι ἀνέχεται—ἢ ἀπόλυτος ἑτεραρχία ἢ ἐλευθερία ἀπεριόριστος,—ἀλλ' ἴδωμεν ἢ ζῶσα καὶ συγκεκριμένη πραγματικότης εἰς τὰ δύο μόνον ταῦτα ἐξαντλεῖται ἐνδεχόμενα ἢ πληθὺν ἑτέρων, παραλειπομένων ἐν τῷ ἡμετέρῳ συλλογισμῷ, ὑποτίθησιν;

§ 10. Ἐλέγομεν ἐν τοῖς πρόσθεν, ὅτι ὁ συμβιβασμὸς τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως μετὰ τῆς ἑτεραρχικῆς θέσεως φυσικῶς θὰ προκύψῃ ἐν ὅλῳ αὐτοῦ τῷ πλάτει, ἐκ τῆς ἐπισταμένης διερευνήσεως τῶν ἀναγκῶν ἐκείνων, τὰς ὁποίας πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἑαυτῶν ἀρχῆς οἱ ἑτεραρχικοὶ προβάλλουσι. Φέρε λοιπὸν ἐπὶ ταύτην χωρήσωμεν.

Καὶ ἐν πρώτοις ἡ ἐπιστημολογικὴ ἢ μεθοδολογικὴ ἀνάγκη οὐδαμῶς ἀδυσώπητος, καθὼς αὐτὴν οἱ ἑτεραρχικοὶ ἐκτιθέασιν, ἐλέγχεται οὕσα. Οἴκοθεν βεβαίως νοεῖται, ὅτι ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος ἢ καθολικὴ θεωρητέα ἐπιστημονικὴ ἀρχή, ἀφ' ἧς αἱ ποικίλαι ἐπὶ μέρος τοιαῦται ἀπέρρευσαν εἰς τοὺς θετικούς τῆς ἐπιστήμης κλάδους. Οὐχ ἦττον ὅμως ὁ τε νόμος οὗτος καὶ αἱ ἀπ' αὐτοῦ τὴν ὑπαρξιν λαβοῦσαι ἐπιστημονικαὶ ἀρχαὶ οὐδόλως ἀντικειμενικῶς παρὰ τὰ ἃ ὀρίζουσι γεγονότα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ὑπάρχουσιν, ἰδίαν κεκτημένα ὄντοτητα. Πολλοῦ γε καὶ δὴ τυποὶ ἀπλῶς εἰσι τῶν κατὰ προσέγγισιν σχέσεων τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, ὑπάτης μὲν ὠφελιμιστικῆς ἀξίας,

οὐχὶ ὁμως καὶ ἀναμφισβητήτου ὄντολογικῆς τοιαύτης, λέγομεν δὲ ὅτι οὐχὶ ἀναμφισβητήτου ὄντολογικῆς ὑπάρχουσιν ἀξίας, διότι ἐσχάτως τέλεον ἢ ἀντικειμενικότης αὐτῶν ἐσαλεύθη καὶ διαρρήδην ὑποκειμενικαὶ ὁμολογήθησαν ἀρχαί, <sup>1)</sup> ἄς τὸ ἡμέτερον πνεῦμα ἐκ τῶν σχέσεων τὰς ὁποίας μεταξὺ τῶν στοιχείων τῶν ἐν ἑαυτῷ ἀφηρημένων τῆς πραγματικότητος ἐννοιῶν διορᾷ, καὶ ἐπὶ τῶν ἀντιστοιχῶν ἀντικειμένων τῆς συγκεκριμένης καὶ ζώσης πραγματικότητος προβάλλει <sup>2)</sup>. Ἡ θεωρία αὕτη ἐστὶ τῆς συμπτώσεως (contingence), ἧς ὁ κυριωδέστερος ὁμολογεῖται ἀντιπρόσωπος ὁ πολὺς Émile Boutroux <sup>3)</sup>. Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τῆς θεωρίας τῆς γνώσεως, δοξάζει ὁ σοφὸς οὗτος ἐν τῷ μνημονευθέντι ἀνωτέρω (§ 5) βιβλίῳ αὐτοῦ, ὅτι ἀποκαλούμεν νόμους τῆς φύσεως τὸ σύνολόν ἐστι τῶν μεθόδων ἐκείνων, τὰς ὁποίας ἡμεῖς αὐτοὶ ἐφεύρομεν, ἵνα ἐξοικειώσωμεν τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα πρὸς τὸν ἡμέτερον τρόπον τοῦ διανοεῖσθαι καὶ ὑποχείρια ποιήσωμεν αὐτὰ τῆς ἡμετέρας βουλήσεως, διὰ τὴν πλήρωσιν τὴν ἀνάγκης τῆς δραστηκότητος, ἣτις ὁ κεφαλαιωδέστερός ἐστι τῆς ζωῆς προορισμός <sup>4)</sup>. Ὅτι κατὰ ταῦτα ἀληθὲς τυγχάνει περὶ τῶν ἐνοτήτων, ἄς οἱ φυσικοὶ ἐγκαινίζουσι νόμοι, καὶ περὶ πάντων τῶν ἰδεῶν, αἷς πρὸς κατάληψιν τῆς πραγματικότητος χρώμεθα, ἀληθεύει, ἥτοι καὶ περὶ τῶν διακρίσεων, αἷς ποιούμεθα μεταξὺ τῶν στοιχείων τῆς ζώσης ἀντικειμενικότητος πρὸς εὐχερεστέραν αὐτῆς ἀντίληψιν <sup>5)</sup>. Ὅταν ἐπὶ παραδείγματι δογ-

1) Πρὸβλ. *Frank Grandjean* La raison et la Vue, 1920, passim.

2) Πρὸβλ. ἡμετέραν πραγματείαν : « Εὐθύνη καὶ Ἐλευθερία » ἐν Ἐκκλ. Φάρω, τεῦχος Ἀπριλ.—Ἰουνίου 1921, σελὶς 161 καὶ 203.

3) Τὴν θεωρίαν βλέπε ταύτην ἐν Boelitz, Die Lehre vom Zufall bei Émile Boutroux (1907).

4) Πρὸβλ. τὴν ἀντίστοιχον δοξασίαν τοῦ H. Bergson, ἐν « Εὐθ. καὶ Ἐλευθ. ». Μνημ. τεῦχ. Ἐκκλ. Φάρου, σελὶς 177.

5) Ἐνθ' ἀν. σελ. 195.

ματικὴν ποιόμεθα διάκρισιν μεταξὺ τῆς σκέψεως καὶ τῆς κινήσεως καὶ ὅταν δοξάζωμεν ὅτι ἄπειρον ὅσον τὰ δύο στοιχεῖα δίστανται ταῦτα, οὐδαμῶς δικαιούμεθα τῇ διακρίσει ἡμῶν ταύτη ἀπόλυτόν τινα νὰ κατηγορήσωμεν ἀξίαν. Αἱ ιδέαι ἡμῶν, ἐν ἐνὶ λόγῳ, καὶ αἱ ἡμέτεραι τῶν ιδεῶν διακρίσεις οὐδὲν ἄλλο ἐμφαίνουσιν ἢ τὸν τρόπον ἐπόψεως ἀφ' οὗ ἐπὶ τὰ ἀντικείμενα προσβλέπομεν καὶ οὐχὶ αὐτὸν τὸν τρόπον ὑπάρξεως τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητος. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐξακολουθεῖ ὁ Ém. Boutroux ἐν ἐτέρῳ αὐτοῦ συγγράμματι <sup>1)</sup>, ὁ νόμος τῆς αἰτιώδους ἀλληλουχίας ἀρχὴ τίς ἐστὶν ἀφηρημένη, οὐδαμῶς ἅπαντας τοὺς τῆς ζώσης ἀντικειμενικότητος χαρακτῆρας ἐξαντλοῦσα. Ἐν τῷ διαρκεῖ δηλονότι τῆς ἀνεξίξεως ρεύματι, ποικιλίαι συμφείρονται τὰς ὁποίας νὰ προβλέψωμεν τέλος τυγχάνει ἀδύνατον, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι συμπτωματικαὶ εἰσιν ("variations contingentes"). Οἱ φυσικοὶ νόμοι δὲν παρέχουσιν ἡμῖν εἰμὴ σχέσεις σταθεράς, ὑπὸ τὰς ὁποίας ὑποτάσσομεν τὰς ποικιλίας, τὰς συνηθείας τοῦτέστι καὶ ἕξεις τῶν ἀντικειμένων ἅτινα ταύτας ἀποκαλύπτουσιν. Οὐχ ἦττον ὅμως ἢ ποικιλία εἶνε ἢ ἀρχή, τὸ ἀποτέλεσμα δ' ἢ σταθερότης. Ἡ εὐστάθεια τῆς φύσεως, ἦν φυσικοὺς ἀποκαλοῦσιν νόμους, ὁ χάνδαξ ἐστὶν ἐπὶ τοῦ ὁποίου τὸν ροῦν αὐτοῦ κυλίει ὁ χείμαρρος τῶν γεγονότων καὶ τὸν ὁποῖον αὐτὸς οὗτος ἀνέσκαψεν ὁ χείμαρρος, ἵνα τὸ ρεῦμα αὐτοῦ ὀρίζη. Ἐὰν βαθύτεραι ἐπιγενῶσι ποικιλίαι ἐν τοῖς ἀντικειμένοις αὐτοῖς καθ' ἑαυτοῖς λαμβανομένοις, ὁ χάνδαξ οὗτος κατ' ἀνάγκην θὰ μεταβάλῃ μορφήν καὶ φοράν, καὶ αὐταὶ ἔτι αἱ ἀντικειμενικαὶ καὶ λογικαὶ σχέσεις θὰ ὑποστῶσι τότε ἀντιστοιχοῦς μεταβολάς. Τὰς ἐπόψεις ταύτας τοῦ Ém. Boutroux, τόσον συγγενεῖς ἄλλως οὔσας πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν ἀλλοιώσεων τοῦ Hugo de Vries <sup>2)</sup> καὶ τὰς δοξασίας

1) De la contingence des lois de la nature, 1875.

2) Die Mutationstheorie, 1901—1903 καὶ Arten und Varietäten, 1904.

τοῦ Lamarck 1), ὀλόκληρος υἱοθέτησε σχολή, πολλοὶ δὲ ἀνέπτυξαν σοφοὶ ὡς ὁ J. Clerk Maxwell, ὁ Ernst Mach, ὁ Henrich Hertz καὶ ὁ Wilhelm Ostwald, εἰς πλήρες δ' ἀνήγαγε φιλοσοφικὸν σύστημα ὁ Richard Avenarius 2) τὸν σκεπτικισμὸν πρεσβεύσας τοῦ πειράματος καὶ τὴν ἀντίδρασιν ἐγκαινίσας κατὰ τῆς ἐμπειριοκρατίας τοῦ ΙΘ' αἰῶνος. Ἐκ τῶν ἀρχῶν τούτων ἐμπεποτισμένος ὁ Wilbois 3), ἰδοὺ πῶς ἐπιλαμβάνεται τοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Ἐκ πρώτης ὄψεως, λέγει, ἡ φυσικὴ ἑτεραρχία ἀντιδρᾷ κατὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας διὰ τοὺς ἑξῆς πέντε λόγους· α) διότι ὁ φυσικὸς κόσμος τὴν ἔννοιαν δίδωσι συνόλου αἰτιώδους· β) διότι ὁ φυσικὸς κόσμος ὑποτάσσεται εἰς νόμους σταθεροῦς, ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τῶν ὁποίων οὐδὲ τὰ βιολογικὰ διεκφεύγουσι φαινόμενα· γ) διότι οἱ ποιοτικοὶ νόμοι ὁσημέραι διὰ τῶν ποσοτικῶν ὑποκαθίστανται τοιούτων· δ) διότι οἱ νόμοι τοῦ φυσικοῦ κόσμου τείνουσιν ἀπλήρην ν' ἀποτελέσωσιν ἐνότητα· καὶ ε) διότι οἱ νόμοι οὗτοι ἐπὶ ἀνθρωπομορφικῶν ἐδράζονται ἀξιωματῶν (ἐνέργεια), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ποιεῖ ἡμᾶς νὰ πιστεύωμεν, ὅτι καὶ ὁ ἄνθρωπος αὐτοῖς ὑποτάσσεται. Ἐκ τῶν πέντε τούτων αἰτιολογιῶν τῆς ἑτεραρχικῆς θέσεως δύναται τις νὰ δοξάσῃ, ὅτι ἡ Ἐπιστήμη ἢ πλήρης καὶ ἀκεραία ἐστὶ τοῦ πραγματικοῦ γνῶσις (connaissance adéquate du réel), ἐνῶ ἡ νεωτέρα ἐπιστημολογία οὐδένα σκοπὸν ἐν αὐτῇ διαβλέπει, εἰμὴ τὴν ἀποτελεσματικωτέραν ἐπὶ τῆς φύσεως δραστικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ὅθεν α) ἡ δραστικότης αὕτη ἀναγκάζει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν αἰτιώδη νὰ προβαίη τοῦ σύμπαντος τεμαχισμὸν· β) ἡ δραστικότης αὕτη

1) Harald Höffding. Ἔργ. μνημον. σελ. 91.

2) Kritik der reinen Erfahrung, Zurich, 1888—1890.

3) Revue de Métaphysique et de Morale τόμ. 5 (1905) σελ. 540. Προβλ. καὶ Émile Picard «La science moderne et son état actuel», 1913, σελ. 18.





ὀδηγεῖ αὐτὸν νὰ προβάλλῃ ἐπὶ τοῦ κόσμου, ἐκεῖ ἔτι ὅπου οὐ-  
δαμῶς νὰ ὑφίστανται δύνανται, νόμους τοὺς ὁποίους a priori  
καθολικοὺς τὴν ἐφαρμογὴν δογματίζομεν· γ) ἡ δραστικό-  
της αὕτη ποιεῖ αὐτὸν διὰ τεχνητῆς πάντοτε νὰ ὀδεύῃ ἀφαιρέ-  
σεως καὶ εἰς τοὺς ποιοτικοὺς νόμους τοὺς ποσοτικοὺς  
νὰ ὑποκαθιστᾷ, τὸν ὁμογενῆ χρόνον μετὰ τῆς πραγματι-  
κῆς ἐναλλάσσειν διαρκείας <sup>1)</sup>· δ) ἡ δραστικότης αὕτη ἄγει  
αὐτὸν εἰς τὴν ἀπλοποίησιν τῶν φυσικῶν νόμων καὶ ὑποχρεοῖ  
διὰ τὴν ἑαυτοῦ εὐκολίαν εἰς τὴν ἐπιλογὴν τῶν ἀπλουστέρων  
ἐξ αὐτῶν νὰ ἐγκύπτῃ· καὶ ε) ἡ δραστικότης αὕτη τέλος ὠθεῖ  
ἡμᾶς ἀνθρωπομορφικᾶς νὰ μορφῶμεν ὄντοτητας ἐκ φυσικῆς  
πρὸς τὰ ὅμοια ἡμῖν ἀδυναμίας. Κατὰ ταῦτα, ἐπιλέγει ὁ  
Wilbois, ἡ κριτικὴ τῶν ἐπιστημῶν δείκνυσιν ὅτι ἡ φυσικὴ  
ἑτεραρχία ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐπήγασεν αὐτομάτου δραστικό-  
τητος, ἐκ τῆς ἐλευθερίας δηλονότι τῆς ἀνθρωπίνης βου-  
λήσεως, ὑφ' ἧς (μακρὰν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐρμηνεύῃ ταύτην) ἐρ-  
μηνεύεται καὶ δικαιοῦται. Αὕτη αὕτη ἄρα ἡ ἑτεραρχικὴ θέ-  
σις τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας προὔποτίθησι.

Τὰς δοξασίας καθόλου ταύτας κεφαλαίων ὁ Le Roy  
εἰς τέσσαρας παραγράφους τὴν θεωρίαν ταύτην συμπύσ-  
σει· τὰς ἑξῆς:

I Τὰ γεγονότα, ἅτινα οἱ φυσικοὶ συνυφαίνουσι νόμοι,  
ἐν οἷῳ λόγῳ ἐπιστημονικὰ καὶ οὐχὶ ἀπλῶς ἀκατέργαστά  
(bruts) εἰσι, γεγονότα εἰσὶ μόνον διὰ τὸν δι' αὐτῶν ἐξυ-  
πηρετούμενον σοφὸν καὶ ἐφ' ὅσον μάλιστα ταῦτα ὑπὸ τοῦ  
κοινοῦ εὐοδοῦνται νοός.

II Αὐτοὶ οὗτοι οἱ ἐπιστημονικοὶ νόμοι, ἢ ὀρισμοὶ  
κατὰ συνθήκην ἢ πρακτικαὶ συνταγαί εἰσιν: α) ὡς δογ-  
ματικοὶ ὀρισμοί, καὶ ὡς τοιοῦτοι μόνον, δύνανται γενικοὶ  
καὶ αὐστηροὶ νὰ ᾄσιν· ἀλλὰ ταῦτοχρόνως παύουσι πλέον  
ἀπὸ τοῦ νὰ δύνανται νὰ ἐπαληθεύωνται· β) ὡς πρα-

1) Πρὸς τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου θεωρίαν τοῦ Bergson ἐν  
«Εὐθύνη καὶ Ἐλευθερία» μνημ. τευχ. Ἐκκλησ. Φάρου, σελ. 185.

κτικαὶ συνταγαὶ οὐδαμῶς ἀληθεῖς εἰσιν ἀλλ' ἀποτελε-  
σματικοί, πλειότερον δηλονότι εἰς τὴν ἡμετέραν ἀφορῶσι  
δραστικότητα ἢ εἰς τὴν καθ' αὐτὸ γνῶσιν ἐπιτρέπουσιν,  
ἄλλοις λόγοις, ἡμῖν τὴν τάξιν νὰ αἰχμαλωτίζωμεν τῆς  
φύσεως πρὸς πραγμάτων τῶν οὐς διώκομεν σκοπῶν, οὐ-  
δαμῶς ὁμως ἀποκαλύπτουσι ταύτην ἡμῖν.

III Τὰ συμπεράσματα τῆς θετικῆς ἐπιστήμης συμ-  
πωματικά εἰσιν, ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ὁρώμενα τῆς γνώσεως:  
α) διότι ἐπὶ τῶν ἀρχῶν ἐδράζονται τοῦ κοινοῦ νοός, ἄνευ  
τῶν ὁποίων οἱ βασικοὶ ἰδία ὀρισμοὶ φαύλους ἀποτελοῦσι  
κύκλους· β) διότι προέρχονται ἐκ τεχνητοῦ τῆς φύσεως  
τεμαχισμοῦ, ἐνῶ ἡ ἀνάλυσις αὐτῶν δεικνύει ὅτι ἐν ἕκαστον  
τούτων συναφές ἐστι καὶ ἀλληλένδετον μετὰ τοῦ συνόλου  
τῆς Ἐπιστήμης.

IV Ἡ Ἐπιστήμη κέκτηται ἀξίαν τινά α) ἀπὸ τῆς ἐπό-  
ψεως τῆς ἡμετέρας πρακτικῆς δραστικότητος, εἴτε βιο-  
μηχανικὴν εἴτε βιοτεχνικὴν· β) ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τῆς γνώ-  
σεως, ἐν τῷ γεγονότι καθ' ὃ ἕκαστον τῶν συμπερασμάτων  
αὐτῆς τὴν ἀφετηρίαν δίδωσι πρὸς κριτικὴν τῆς πραγματι-  
κότητος ἔρευναν.

**Συμπέρασμα.** Ἡ Ἐπιστήμη, κατὰ ταῦτα, οὔτε αὐ-  
τόνομός ἐστιν ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς ὁρωμένη, οὔτε ἀναγκαία  
ἐν τοῖς ἐπὶ μέρος αὐτῆς λαμβανομένη 1).

Ἡ θεωρία αὕτη τῆς συμπτώσεως καὶ τῆς ὑποκει-  
μενικότητος τῶν φυσικῶν νόμων οὐδένα διαλανθάνει ὅτι  
πυρῆνα τινά κέκτηται ἀληθείας, οὐχ ἦττον ὁμως ὀφείλομεν  
νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι εἰς ὑπερβολὰς ἐξίκετο, χάρις εἰς τὰς  
ὁποίας εἰς ἀκρότητας ἐν τῇ νεωτέρῃ φιλοσοφικῇ κινήσει  
ἐξετροχιάσθη καὶ τὴν προέλευσιν ἔδωκεν εἰς δύο συγγενῆ  
σύγχρονα φιλοσοφικὰ συστήματα, τὸν **Οὐμανισμόν** ἢ

1 **E. Le Roy.** De la valeur objective des Lois physiques, ἐν  
Bulletin de la Société française de Philosophie, Μάιος 1901,  
σελὶς 5—6.

**Πραγματισμὸν (Humanismus - Pragmatismus) καὶ τὸν Σχετικισμὸν (Relativismus) <sup>1)</sup>**, ἐφ' ὧν εἰς ἰδίαν ἡμῶν πραγματείαν θὰ ἐπανέλθωμεν. Ὅτι βεβαίως οἱ φυσικοὶ νόμοι οὐδαμῶς ἀντικειμενικὴν κέκτηνται ὄντοτητα, καθὼς ἀνωτέρω εἵπομεν, πρόδηλον τυγχάνει, ὅτι ὁμως οὐδὲ κατὰ προσέγγισιν τὰς πραγματικὰς ἐξεικονίζουσι σχέσεις τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, πλάσματα ὄντες τέλεον φανταστικὰ τῆς ὑποκειμενικῆς ἡμῶν ἐφευρετικότητος, οὐδόλως φυσικῶς νὰ ὑποστηριχθῆ δυνατὸν ἐστὶ διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ὡς ὀρθῶς ὁ Couturat τῷ Wilbois ἀντεῖπεν <sup>2)</sup>, οὐδαμῶς ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ περιβάλλοντος ἡμᾶς κόσμου νὰ δρῶμεν ἐκάστοτε θὰ ἠδυνάμεθα ἀποτελεσματικῶς. Τὰ δύο ἄκρα, κατὰ ταῦτα, λογικαὶ θεωρητέαι ἀφαιρέσεις, ἅς ἡ διαλεκτικὴ εἰς ὑπερβολὰς ἐξώθησεν. Ἡ μέση ὁδός, ἥτις πρὸς τὴν οὐσιαστικὴν τῶν πραγμάτων φύσιν ἀνταπροκρίνεται, ἡ ἀληθῆς ἐκληπτέα. Ἡ ἡμετέρα λοιπὸν θέσις, ὡς ἐξῆς δέον νὰ ἐξενεχθῆ: « Ἡ ἐπιστημολογικὴ μεθοδολογία χρῆται νόμοις καὶ ἀρχαῖς, αἵτινες ἐκδήλους ποιοῦσι τὰς πραγματικὰς σχέσεις τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων, οὐχὶ πλήρως ἀλλὰ κατὰ προσέγγισιν. Κατ' ἀκολουθίαν αἱ ἀρχαὶ αὗται ἀναμφηρίστου τυγχάνουσιν ὠφελιμιστικῆς ἀξίας καὶ ἀπαραίτητοί εἰσι διὰ τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν οὖς προτίθεται ἡ ἐπιστήμη θεωρητικῶν τε καὶ πρακτικῶν σκοπῶν, οὐδαμῶς ὁμως π ἄ ν τ α ς ἐγκλείουσι τοὺς χαρακτῆρα; τῆς ζώσης καὶ συγκεκριμένης πραγματικότητος, λόγος διὰ τὸν ὁποῖον αἱ δογματικαὶ αὐτῶν ὑπαγορεύσεις δέον νὰ μὴ ἐκτείνωνται καὶ ἐπὶ πάσης ἀνεξαιρέτως κατηγορίας τοῦ ἀνθρώπινου ἐπιστητοῦ » .— Προκειμένου νῦν περὶ τῆς μοιραίας χρεωκοπίας, ἥτις πᾶσαν μὴ ἑτεροαρχικὴν ἀναμένει ἐπιστήμην, κίνδυνον ὄνπερ ὡς μορ-

1) Πρβλ. περὶ αὐτοῦ. *Einstein*, Über die spezielle und die allgemeine Relativitätstheorie, 1910 (6η ἔκδ.).

2) Μνημ. τεῦχος τῆς *Revue de Métaph. et de Morale*, σελ. 541.

μολύκειον οἱ ἑτεραρχικοὶ ἐπισείουσι κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, ἢ ἡμετέρα ἐπὶ τούτου ἀπάντησις περαιτέρω θὰ ἐξενεχθῆ.

§ 11. Ὅτι ὁμως οὐχὶ μόνον ἡ ἐπιστημολογικὴ ἢ μεθοδολογικὴ ἐν τοῖς προτέροις διηρευνήθη ἀνάγκη, ἀλλὰ καὶ ἡ μεταφυσικὴ καὶ ὄντολογικὴ συναφῶς παρεκάμφθη, μόλις εἶνε ἀνάγκη καὶ νὰ εἴπωμεν. Ἀφοῦ δηλονότι— καθὼς κατεδείχθη— ἡ καθ' αὐτὸ φύσις τῆς ζώσης καὶ συγκεκριμένης πραγματικότητος δὲν ἐπιτρέπει ἡμῖν δογματικὴν καὶ ἀπόλυτον νὰ κατηγορήσωμεν αὐτῇ αἰτιώδη ἀλληλουχίαν— οὔτε βεβαίως τέλεον χαώδη συμπτωματικότητα—, κατ' ἀνάγκην ἄρα καὶ τὰ μεταφυσικὰ καὶ ὄντολογικὰ ἡμῶν συστήματα ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τὴν ἀρχὴν ταύτην δεόν νὰ τροποποιήσωμεν, ἐάν, ἐννοεῖται, θέλωμεν νὰ προσδώσωμεν αὐτοῖς φυσικὴν καὶ ἀνεπιτήδευτον εὐλογοφάνειαν καὶ ἱκανὰ αὐτὰ νὰ ποιήσωμεν, ἵνα τὰς ἐξ ὧν ὑπεγορεύθησαν πνευματικὰς τῶν ἀνθρώπων ἀνάγκας ἱκανοποιῶσιν ἄλλως προφανῶς ματαιοπονοῦμεν εἰς κενολόγους κατατριβόμενοι φλυαρίας.

Παρὰ ταῦτα δυσχέρειαί τινες οὐχὶ μικροῦ λόγου ἄξια παρεμβάλλονται. Ἐν πρώτοις ἡ φυσικὴ τοῦ ἡμετέρου πνεύματος ἀδυναμία, καθ' ἣν φυσικῶς τοῦτο καὶ ἀκατανικήτως ἐπὶ τὰς ἀρχὰς ῥέπει τῆς ἐνότητος καὶ τῆς αἰτιότητος, ἐνῶ ταῦτοχρόνως τὴν συγκεχυμένην ἀποστέργει πολλότητα, ἣτις εἰς ἓν ἀρμονικὸν σύνολον οὐδαμῶς ἀνάγεται. Ὁ λόγος οὗτός ἐστιν διὰ τὸν ὁποῖον οἱ σύγχρονοι φιλόσοφοι οὐδὲν ἄλλως συμπαθοῦσι τὸν νεφελώδη πληθυντισμὸν τοῦ James (pluralismus) <sup>1)</sup>, μολονότι ἐγγύτερόν πως πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς ζώσης ἀντικειμενικότητος, ἔλκονται δὲ πρὸς τὸν ἐν τισὶ τερατώδη νεοεγελικὸν πανθεϊσμὸν τοῦ Bradley

1) *W. James. A pluralistic Univers.* Γαλ. μετάφρασις ὑπὸ τὸν τίτλον: *La philosophie de l' expérience.*



καὶ τῆς σχολῆς αὐτοῦ <sup>1)</sup>, τὸν ἀφηρημένον δηλονότι **μονι-**  
**σμὸν ἢ ἀπολυτισμὸν** (absolutismus), ὅστις εἰς τὰς παρα-  
 λογωτέρας ἐξικνεῖται παραδοξότηας. Ἐκ δευτέρου, εἰς τὰ  
 τοιαύτης φύσεως ζητήματα, οὐχὶ τέλεον καὶ ποιά τις ἰδιο-  
 συγκρασία ἄσχετος τυγχάνει πρὸς τὴν τοιάδε ἢ τοιάδε στά-  
 σιν τῶν μεταφυσικῶν φιλοσόφων πρὸ τῶν κοσμολογικῶν  
 καθόλου προβλημάτων. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, πυρῆνα τινὰ  
 κέκτηται ἀληθείας ὁ θρασὺς διὰ τὴν γυμνότητα αὐτοῦ ἀφο-  
 ρισμὸς τοῦ **Πρωταγόρα**, ὃν ἐντονώτερον ἐπανελάβον οἱ  
 σύγχρονοι **Οὐμανισταὶ ἢ Πραγματισταί**, ὁ ὅρισμός δη-  
 λονότι τῆς ἀληθείας ὡς “**τῆς πραγματικότητος ὁρωμένης**  
**ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς προσωπικότητος ἐκάστου**” (Πλάτ.  
 Θεαίτ. 160 D). Πρόκειται δηλαδή περὶ τοῦ ἂν τὸ σύμπαν  
 καλῶς ἔχη ἢ κακῶς. Οἱ κατὰ καιροὺς σοφοὶ ὅτε μὲν τὴν  
 μίαν ὅτε δὲ τὴν ἑτέραν ἐπρέσβευσαν δοξασίαν, τὴν **αἰσιο-**  
**δοξίαν**, ἄλλοις λόγοις, (Optimismus) ἢ τὴν **ἀπαισιοδοξίαν**  
 (Pessimismus) διακηρύξαντες. Ἐνῶ δὲ θὰ ὑπέθειέ τις φυ-  
 σικῶς ὅτι οἱ μὲν ἀπαισιόδοξοι ἑτεροαρχικοὶ δέον ἀπαρεγκλί-  
 τως νὰ ᾤσιν, οἱ δὲ αἰσιόδοξοι τὴν ἐλευθερίαν ὀφείλουσι νὰ  
 πρεσβεύωσι τῆς βουλήσεως, οὐδαμῶς τοῦτο πάντοτε δύνα-  
 ται νὰ συμβαίη, διότι ἀπλούστατα τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς  
 ἐκτάσεως τῆς τοιαῦσδε ἢ τοιαῦσδε αὐτῶν ἀναλήψεως. Δύνα-  
 ταί τις, δηλονότι, κάλλιστα ἀπαισιόδοξος νὰ ᾔ, ἀλλ’ εἰς τὴν  
 ἐλευθερίαν νὰ διαβλέπη τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως καὶ  
 εἰς τὸ αὐταρχικὸν καὶ συμπτωματικὸν τοῦ σύμπαντος, τὴν  
 μετ’ οὐ πολὺ βελτίωσιν τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς καὶ τῆς  
 σκέψεως (ameliorismus) <sup>2)</sup>. Καὶ τοῦναντίον αἰσιοδοξότατοί

1) Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Bradley ἐκτίθεται ἐν τῷ ἀριστουργήματι  
 αὐτοῦ : Appearance and Reality, 1893. Τῆς κινήσεως ταύτης πρό-  
 δρομος θεωρεῖται ὁ T. H. Green, κυριώτεροι δ’ ἀντιπρόσωποι οἱ  
 Mc Taggart, B. Bosanquet, A. E. Taylor, H. Joachim καὶ J. S.  
 Mackenzie.

2) F. Schiller. Ἔργον μνημον. σελ. 535.

τινες ὑπάρχουσι φιλόσοφοι, οἱ ὅποιοι τὸ τοῦ Μεφιστοφελῆ μὲν ἐν διθυράμβῳ ψάλλουσι πανηγυρικῶ :

Glaub' unser einem : dieses Ganze  
ist *nur* für einen Gott gemacht,

οἷτινες ὅμως ἐν τούτοις ἑτεραρχικοί εἰσι καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἀποστέρουσι τῆς βουλήσεως, διότι κατ' αὐτοὺς τὸ αὐταρχικὸν καὶ αὐτόνομον τοῦ σύμπαντος τὴν πιθανότητα ὑποτίθησιν ἐξελίξεως δυσμενοῦς καὶ ὀπισθοδρομικῆς (absolutismus) <sup>1)</sup>.

Αἱ δύο ἀνωτέρω, κατὰ ταῦτα, δυσχέρειαι παρεμβάλλονται εἰς τὸν ὀριστικὸν προσανατολισμὸν τῶν μεταφυσικῶν καὶ φιλοσοφικῶν συστημάτων πρὸς τὰς ἀδιαφιλονεικίτους τῆς ζώσης πραγματικότητος ὑπαγορεύσεις. Ὅπως δὲ ὅποτε ὅμως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, αἱ δυσχέρειαι αὗται, αἷτινες ἀτελῆ τὴν ὀριστικὴν λύσιν κατασκευάζουσιν, οὐδαμῶς κατὰ τῆς ἡμετέρας θέσεως δέον νὰ προβληθῶσι, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσω πλεῖστα ὅσα ἄλυτα ἢ μᾶλλον οὐδόλως πλήρως ἱκανοποιητικὴν λύσιν προσφέροντα φιλοσοφικὰ ὑπάρχουσι προβλήματα, ἅτινα διὰ τοῦτο, καθὼς παρακατιόντες θὰ διαλάβωμεν, εἰς οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἐμβάλλουσί τινα ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἄμεσα δεδομένα αὐτῆς τῆς συγκεκριμένης ἀντικειμενικότητος.

§ 12. Ἐπὶ τὴν ἠθικὴν νῦν προέλθωμεν ἀνάγκην. Εἶδομεν ἐν τοῖς πρόσθεν (§ 8) τίνι αἰτιολογοῦσι τρόπῳ τὴν εὔρυσιν τῆς βάσεως τῆς ἠθικῆς διὰ τῆς καθιερώσεως τῆς ἑτεραρχίας καὶ ἐν τῇ φιλοσοφικῇ ἠθικῇ. Ἡ συνείδησις, λέγουσι, τῶν ὑποχρεώσεων ἐκείνων, αἷτινες εἰς τὴν βελτίωσιν ἄγουσι τῶν γενικῶν ἱστορικο-κοινωνικῶν σχέσεων αἱ ὅποια ρυθμίζουσι σταθερῶς τὴν βιωσιμότητα τῆς ὄν-τότητος ἐκείνης, ἦν κατὰ συνθήκην Κοινωνίαν ἀποκαλοῦμεν, τὸν ἠθικὸν γεννᾶ ἐκάστης μονάδος τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου χαρακτῆρα, εἰς ὃν πορίζει βάσιν εὔρύτεραν καὶ

1) Πρὸβλ. *Muirhead*, ἐν *Hibbert Journal*, τόμ. 4ος σελ. 460.

ἔρεισμα ἀσφαλέστερον. Ἄλλὰ μὴν τί ἐννοοῦσι λέγοντες βελτίωσιν τῶν ἱστορικο-κοινωνικῶν σχέσεων; Ἴνα δυνατὴ ἢ βελτίωσις τῶν ὄρων τούτων ἦ, ἀνάγκη οὗτοι οὐδαμῶς σταθεροὶ νὰ ᾧσι καὶ προκαθωρισμένοι, ἵνα δύναται ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ προὔποτιθῆται ἐκάστοτε ἢ πιθανότης τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἐνδεχομένης ἐξελίξεως αὐτῶν, εἰς τρόπον ᾧστε ἢ ἐπὶ τὰ βελτίω μεταβολὴ αὐτῶν τὸ ἀπώτερον ν' ἀποτελῇ ἰδεῶδες, πρὸς πραγμάτων τοῦ ὁποίου ὁ ἠθικὸς καλεῖται χαρακτήρ. Ἐὰν τοῦτο βελτίωσιν λέγοντες ἐννοῶσι, πληρέστατα μετ' αὐτῶν σύμφωνοί ἐσμεν ὡς πρὸς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ συνείδησις τῶν ὑποχρεώσεων, ἃς ἡ βελτίωσις αὕτη προβάλλει, τὴν τε βᾶσιν τῆς ἠθικῆς εὐρύνει καὶ τὸν ἠθικὸν χαρακτήρα ἀπαρασαλεύτως ἐρείδει. Ἄλλὰ τούτων οὕτως ἐχόντων, ποῦ ἢ ἑτεροαρχικὴ αὐτῶν ἐκφαίνεται θέσις; Αἱ ἱστορικοκοινωνικαὶ σχέσεις, αἵτινες σταθερῶς τὴν ἠθικὴν τῆς Κοινωνίας ὄντοτητα ρυθμίζουσι, βελτιοῦνται, συνεπῶς μεταβάλλονται, ἢ τοιαύτη δὲ ἢ τοιαύτη μεταβολὴ αὐτῶν ἐκ τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἐνεργείας τοῦ ἠθικοῦ ἡμῶν χαρακτήρος ἐξαρτᾶται: κατὰ φυσικὴν ἄρα ἀκολουθίαν, ὁ ἠθικὸς ἡμῶν χαρακτήρ ἐλευθέραν τὴν ἑαυτοῦ ἔχει δραστηκότητα καὶ — κατὰ τι ἔστω — τὰς κοινωνικὰς μεταβάλλει συνθήκας, εἰς βαθμὸν ᾧστε αὗται οὐδαμῶς κατ' αἰτιώδη δύνανται ἀλληλουχίαν τὸν ροῦν αὐτῶν νὰ κυλίωσι, ἀφοῦ ἢ τοιαύτη ἢ τοιαύτη φορὰ αὐτῶν εἰς πλείονας τῆς μιᾶς ἐνδεχομένης κατευθύνσεις δύναται νὰ τραπῇ. Προφανῶς οὕτως οὐδόλως ἢ ἑτεροαρχικὴ διατυποῦται θέσις, ἀλλ' ἢ ἐναντία αὐτῆς ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως ὁρίζεται.

Ὅτι δὲ τέλος ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ, μακρὰν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐρείδηται ἀσφαλέστερον καὶ ἐπὶ βάσεως εὐρυτέρας, εἰς παντελῆ ἀνάγεται οὐτοπίαν ὑπὸ τὸ πρῖσμα ὁρώμενος τῆς ἀπολύτου ἑτεροαρχίας, ὅτι δὲ κατὰ ταῦτα ἢ ἠθικὴ πᾶσα ἀπο-

πνίγεται ζωή και ή κοινωνική τάξις συνεπῶς και ίσορροπία οὔτω σαλεύεται, μόλις εἶνε ἀνάγκη και νὰ εἴπωμεν.

Ἐνταῦθα ἀντίρρησίν τινα μαντεύομεν ήτις πιθανῶς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο θὰ προβληθῆ ήμῖν. „Ἀλλά,, θὰ εἴπωσιν ήμῖν „σεῖς ἐν ὁλοκλήρῳ παραγράφῳ (§ 9) τὰς διαλεκτικὰς ἐστηλιτεύσατε ἀκρότητας, ἰδοὺ ἐν τούτοις ὅτι ὑμεῖς αὐτοὶ οὔτω λογιζέμενοι εἰς αὐτὰς ἐξικνεῖσθε”. Ὑποθέτομεν ὅτι μείζων προσοχή και ὀλίγον καλή θέλησις τήν μομφήν ταύτην καθ' ήμῶν ἀστήρικτον θὰ καταδείξωσι. Δι' ὧν προετάξαμεν οὐδέν' ἕτερον ἀπεσκοποῦμεν ή τήν ὁμολογίαν ν' ἀποσπάσωμεν αὐτῆς τῆς ήμετέρας θέσεως ἀπὸ τοῦ στόματος τῶν ἀντιπάλων ήμῶν, οἵτινες ὑπὸ κενὰς ταύτην καλύπτουσι φράσεις. Εἶτα, μήπως διὰ τῶν ἀνωτέρω συλλογισμῶν ήμῶν τήν ὁμολογουμένην βελτίωσιν τῶν κοινωνικοῖστορικῶν σχέσεων διερευνῶντες, τὴν ἀπεριόριστον τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως ἐλευθερίαν προεπιθέμεθα ν' ἀνέλξωμεν; Πολλοῦ γε και δῆ' τοῦτο εὐθὺς ἐκ τῶν κατωτέρω δῆλον γενήσεται.

Ὀλίγον ἀνωτέρω ἐλέγομεν, ὅτι ἡ ἀπόλυτος ἑτεραρχία τὸν ήθικὸν χαρακτῆρα παντάπασιν ἀποπνίγει και τήν ήθικὴν ἐκφυλίζει ζωήν. Ἀναμφισβητήτως ὁμως μετρία τις και περιορισμένη τοιαύτη ἀπαραίτητος τυγχάνει εἰς τὸν ὄρισμὸν τοῦ πλήρους και τελείου τύπου τοῦ ήθικοῦ χαρακτῆρος, καθὼς ὀρθῶς οἱ ἑτεραρχικοὶ ήθικολόγοι πρεσβεύουσιν. Οἴκοθεν, πράγματι, νοεῖται ὅτι ἡ αὐστηρὰ δοκιμασία και ἡ συνεχῆς και μακρὰ ἄσκησις εἰς ἣν ὁ ήθικὸς ὑπεβλήθη χαρακτήρ, ἵνα εἰς τὸν ιδεώδη αὐτοῦ ἀναχθῆ τύπον, πάντα σάλον και ἀμφιβολίαν ἀπ' αὐτοῦ πλέον ἐξαλείφουσιν, εἰς τρόπον ὥστε ἡ ἐκλογή τοῦ ἀγαθοῦ φυσικῶς ἐκάστοτε ἐν ἑαυτῷ ἐπισυμβαίνει και κατ' ἀπόλυτον ή τελείωσιν αὐτοῦ ἐξελίσσεται ἀλληλουχίαν. Λαμβανομένου ὁμως ὑπ' ὄψει ἀφ' ἐνὸς μὲν πόσον σπάνιοι οἱ τοιοῦτοι τυγχάνουσι τύποι εἰς τήν ἐν ἣ ζῶμεν ἐποχήν, ἀφ' ἑτέρου δὲ πόσον



εἰς ἄκρον δυσχερῆς ἐστὶ τοιούτου ἰδεώδους ἢ πραγμάτων, εὐκόλως δυνάμεθα τὰ ὅρια νὰ διαγράψωμεν τῆς ἠθικῆς ἑτεραρχίας, ἅτινα κατὰ ταῦτα στενὰ-στενώτατα δέον νὰ χαρακτηρῶσιν ἐκ φόβου μήπως ἐν κεφαλαιῶδες ἠθικὸν ἀξίωμα διὰ τῆς τοιαύτης ἡμῶν κρημνίσωμεν δοξασίας. Τὸ ἀξίωμα δηλονότι, τὸ ἀδαμάντινον ὄντως, καθ' ὃ ἀνεμφισβήτητος δέον νὰ δοξάζεται ἢ δυνατότης τῆς μεταβολῆς τοῦ ἠθικοῦ καθόλου χαρακτηρῶς ὅταν κακὸς οὗτος ἦ. Ὅτι βεβαίως ἢ ἀπόλυτος ἑτεραρχία μετὰ τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐνδιαθέτου ἠθικῆς δραστηριότητος καὶ τὴν μεγάλῃς ὄντως σημασίας δυνατότητα ταύτην τέλεον ἀποκλείει, μόλις εἶνε ἀνάγκη καὶ νὰ εἴπωμεν. Ἀλλὰ μὴν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὅτι ἔκδηλον τυγχάνει, ὅτι οὕτω τὴν νωθρὰν ἐγκατάλειψιν δοξάζομεν εἰς τὸ ἀδυσώπητον ρεῦμα τῆς ἀνεπανορθώτου μοιραιότητος. Οὐχὶ λοιπὸν οὕτως ἢ ἠθικὴ ἀποσκορακίζεται ζωή;

Ἀπομένει νῦν τὸ ἐπιχείρημα ἢ τὸ σόφισμα μᾶλλον τῆς προσωπικῆς εὐθύνης. Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως, ἐπιχειρηματολογούσιν οἱ ἑτεραρχικοί, τὴν προσωπικότητα συνεχῶς τεμαχίζει, εἰς βαθμὸν ὥστε παντελῶς ἡμῖν ἀδύνατον ἀποβαίνει τὸ πραγματικῶς ν' ἀνευρίσκωμεν ὑπεύθυνον Ἐγώ, ἵνα τὴν τοιάνδε ἢ τοιάνδε προᾶξιν αὐτῷ καταλογίσωμεν. Ὅτι μὲν ὁμοῦς ἢ ἐλευθερία τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως οὐδόλως τὴν ταυτότητα τοῦ ἐνδομύχου Ἐγὼ διακόπτει, περιτράνωσ τοῦτο ἐν τοῖς ἔπειτα θέλει καταδειχθῆ, ὅτι δὲ οἱ ἀντιφρονοῦντες ἡμῖν, οὕτω λογιζόμενοι, μετὰ τοῦ ὄρου παίζουσιν εὐθύνη, ὡς ἐν εὐθύμῳ λογοπαιγνίῳ, οὐδαμῶς συνείδησιν τῆς ἐσωτέρας αὐτοῦ ἔχοντες σημασίας, παντὶ δῆλον. Ἀντιστρέφοντες τοὺς ὄρους τοῦ σοφίσματος αὐτῶν, δυνάμεθα οὕτως αὐτοὺς νὰ ἐρωτήσωμεν: “ Ὑποτιθεμένης καὶ ἐξασφαλιζομένης τῆς πλήρους τοῦ Ἐγὼ ταυτότητος διὰ τῆς ἑτεραρχικῆς θέσεως, ποῦ ἢ ἠθικὴ συνίσταται εὐθύνη εἰς προσωπικότητα, οὐδαμῶς ἐν ἑαυτῇ τὸν λόγον τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἐνδιαθέτου αὐτῆς φέρουσιν

δραστικότητος, ἀλλὰ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τυφλῶς ποιούσαν ἀναλόγως τῆς φορᾶς ἢ τῆς κατευθύνσεως πρὸς ἣν τέλος ἐξωτερικοί ὠθοῦσιν αὐτὴν παράγοντες;” Προφανῶς κατ’ οὐδένα δύνανται τρόπον τὴν ἠθικὴν νὰ σώσωσιν εὐθύνην, διότι ἡ ἀληθῆς αὐτῆς βάσις τὸ δικαίωμα εἶνε τῆς ἐπιλογῆς, ὅπερ ἢ ἑτεραρχικῆς θέσεως παντάπασιν αἴρει.

§ 13. Ἐλέγομεν ἐν τοῖς πρόσθεν ὅτι ὁ συμβιβασμὸς μεταξὺ τῆς φιλοσοφικῆς ἑτεραρχίας καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, φυσικῶς θὰ προκύψῃ ἐν ὄλῳ αὐτοῦ τῷ πλάτει ἐκ τῆς ἐπισταμένης διερευνήσεως τῶν ἀναγκῶν, ἅς ὡς ὑπαγορευούσας τὴν ἑαυτῶν θέσιν οἱ ἑτεραρχικοὶ προβάλλονται. Πράγματι, περᾶναντες ἤδη τὴν διερεῦνησιν τῶν ἀναγκῶν τούτων εὐρίσκομεν ὅτι ἐν βῆμα μόνον χωρίζει ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ δυνατοῦ συμβιβασμοῦ. Πρὶν ἢ ἐν τούτοις ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τούτου χωρήσωμεν, οὐδόλως ἄσκοπον ὑπολαμβάνομεν, ἐπὶ φαινομένου τινός, κοινοῦ καὶ συνήθους, τὴν προσοχὴν τῶν ἡμετέρων νὰ ἐπιστήσωμεν ἀγνωστῶν, τοσοῦτῳ μᾶλλον ὅσῳ τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο φαινόμενον τὰ μέγιστα τὴν ὁδὸν τῆς συνεννοήσεως προλειαίνει καὶ πολλὰς διασκεδάζει πλάνας. Πρόκειται περὶ τοῦ ἀδιαφιλονεικῆτου γεγονότος ὅτι ἐν τῇ καθ’ ἡμέραν ζωῇ ἀμφοτέρων τῶν ἀπασχολουσῶν ἡμᾶς θεωριῶν οἱ ὀπαδοὶ κατὰ τὸν αὐτὸν προσφέρονται τρόπον. Οὐδαμῶς πράγματι ἄλλως νὰ συμβῇ τὸ πρᾶγμα δυνατόν ἐστίν. Ὁ τε ἑτεραρχικὸς καὶ ὁ ἐλευθερόφρων κατ’ ἀρχὴν σύμφωνοί εἰσιν ὅτι τὰ ἠθικὰ γεγονότα, ἅτινα ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ διαδραματίζονται συνειδήσει, τέλος ἀπρόβλεπτα ὑπ’ αὐτῶν τυγχάνουσι καὶ οὐδαμῶς εἰς μέτρῃσιν ὑπόκεινται ἄμεσον, εἰς τρόπον ὥστε ἐν παντελεῖ εὐρίσκονται ἀδυναμία τὴν φορὰν αὐτῶν καὶ τὴν ὑφὴν ἐκάστοτε νὰ προδιαγιγνώσκωσιν <sup>1)</sup>). Ἄλλ’ ὁ μὲν ἑτεραρχικὸς τοῦτο ὁμολογῶν πρεσβεύει ὅτι ἡ ἄγνοια αὐτοῦ αὕτη προ-

1) Πρβλ. «Ἐλευθ. καὶ Εὐθ.» ἐν μνημ. τεύχ., Ἐκκλ. Φάρου, σελ. 180.

σωρινή ἐστίν, ἐλπίζει δ' ὅτι μετ' οὐ πολὺ σὺν τῇ προόδῳ τῆς Ἐπιστήμης καὶ τὰ ἠθικὰ αὐτὰ δεδομένα εἰς τοὺς ἀδυσωπήτους κλοιοὺς τῶν γενικῶν αὐτῆς νόμων θὰ διαληφθῶσιν, εἰς τρόπον ὥστε ἰκανὸς ἡμέραν τινὰ θὰ ἦ τὴν ἐξέλιξιν αὐτῶν νὰ μαντεύη <sup>1)</sup>. Ὁ ὁπαδὸς ὅμως τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως τὸναντίον οὐδόλως τοιαύτην τρέφει ἐλπίδα ἀλλὰ τὴν ἀγνοίαν αὐτοῦ ἀνίατον κηρῦσσει, διότι κατ' αὐτὸν ἡ ἀπροβλεπτότης καὶ τὸ ἀπροόριστον ἐν αὐτῇ τῇ φύσει ἐγκαινται τῆς περιστοιχιζούσης αὐτὸν ἀντικειμενικότητος. Ἐὰν κατὰ ταῦτα τοὺς δύο τούτους ἀντιπάλους θετικὸς φαντασθῶμεν ἐπιστήμονας, ἡ μέθοδος τῆς ἐργασίας καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐρεῦνης ἑκατέρου τούτων οὐδόλως τῆς τοῦ ἄλλου θὰ παραλλάσῃ. Ἐὰν, ἐπὶ παραδείγματι, ἀμφότεροι οἱ ἐπιστήμονες οὗτοι πρὸ ἀνωμάλου καὶ τέλεον ἀκανονίστου εὐρεθῶσι τροχιᾶς πλανήτου τινός, ἀναμφιβόλως ὁ μὲν ἑτεραρχικὸς τὴν ἀταξίαν ταύτην εἰς τὴν ἀτέλειαν θ' ἀποδώσῃ τῶν ὀργάνων ἅτινα πρὸς ἔρευναν διατίθησιν, ὁ δ' ἐλευθερόφρων εἰς τὴν ἐσωτέραν τοῦ πλανήτου ὑφὴν θὰ κατηγορήσῃ ταύτην, ἀμφότεροι ἐν τούτοις πάντα τὰ δυνατὰ θὰ ἐξαντλήσωσι μέσα ὅπως τὰ ὅρια τῆς τροχιᾶς ἀκριβέστερα διαγράψωσιν, ἵνα τὸ γεγονός τοῦτο πλειότερον ὠφελιμιστικῶς ἐκμεταλλευθῶσι. Τέλεον κατὰ ταῦτα ἀδικαιολόγητον εὐρίσκομεν τὸν θόρυβον, ὃν οἱ ἑτεραρχικοὶ ἐγείρουσι, τὸν ὀλεθρον προσιωνιζόμενοι τῆς μὴ ἑτεραρχικῆς ἐπιστήμης, ἐπειδὴ φρονοῦμεν ὅτι ἡ ἑτεραρχικὴ θέσις κάλλιστα τὴν μεθοδολογικὴν αὐτῆς ἀξίαν νὰ διατηρήσῃ δύναται, χωρὶς ἐν τούτοις εἰς μεταφυσικὸν ν' ἀναχθῇ ἀξίωμα. Διότι, καθὼς εὐστόχως παρατηρεῖ ὁ Henry Sidgwick <sup>2)</sup>, καὶ ἂν ἔτι τοὺς πλανήτας δι' ἐλευθέρως προικίσωμεν βουλήσεως, οὐδαμῶς τὸν ὀλεθρον τῆς Ἀστρονομίας θὰ σημάνωμεν, ἐφ' ὅσον καὶ τότε ἔτι τὰς ἀστρονομικὰς ἡμῶν μελέτας θὰ

1) Ἐνθ. ἀν. σελ. 173.

2) *Methods of Ethics*, βιβλ. 1ον, κεφ. 5ον, § 3.

ἔξακολουθήσωμεν, τὰς σχέσεις ἐρευνῶντες, τὰς μεταξὺ τῶν διαφόρων οὐρανίων σωμάτων ἐνυπαρχούσας καὶ τὰ ποικίλα ἐπιστημονικὰ προβλήματα κατὰ τὸ μέτρον τῶν δυνάμεων ἡμῶν διαλευκαίνοντες, πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν τε θεωρητικῶν καὶ πρακτικῶν σκοπῶν, οὓς αἱ Ἐπιστῆμαι ἑαυταῖς προτιθέασιν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ  
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ  
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ  
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ